

Közügy és tudomány

Balogh Edgár írói programja a „közügyiség“. Azért jellemzem e cirkalmasabb szóval a bevett „közíró“ vagy „publicista“ helyett, mert gyakran él vele ő is, és az utóbbi kettőnél hívebben fejezi ki azt a feladatkört, melyet életünk-ből magának kihasított, s részben a minősítést is, melyet e feladatkör betöltésével magának igényel. A publicistát többnyire az időszerűséggel eljegyzett embernek hisszük, napi kérdések és napi feladatok megszállottjának — s Balogh Edgár alkataból ez a vonás sem hiányzik. De hivatásának érzi, hogy — akárcsak két vállalt „mestere“, Fábry Zoltán és Gaál Gábor — az „egyetemes időszerűségeket“ keresse, azokat a kortörvényeket, melyek az eseményszerű aktualitásokból történelmet építenek, s azokat az időszerű feladatokat, amelyekben egy társadalom, nép vagy nemzetiség csakugyan közös teendői futnak gyűjtőpontba, amelyek csakugyan „közügyek“, mert egy közösség történelmi ügyét képviselik.

Bármilyen külső feladat vagy belső kényszer adja kezébe a tollat, e „közügyi“ beállítódásról nem akar — s nem is tud — lemondani. Még akkor sem, amikor az irodalomtörténész és -bíró álruháját ölti fel, hogy osztozzék literátorok gondjaiban, valahányszor úgy érzi, e gondok a közügy határzónájába esnek. Most megjelent irodalmi tárgyú cikkeinek és tanulmányainak gyűjteményét éppen ezért kettős szempontból kell megítélnünk: a közügyi program és az irodalomtörténeti szakszerűség szempontjából.

El nem választva a kettőt. Szögezzem le mindjárt bevezetőben, hogy Balogh Edgár mint irodalmár nemcsak szereplője irodalmunk és sajtónk életének, hanem *jelensége* is; gondolatban és magánbeszélgetésekben, szerkesztőségben és kávéházi asztalnál rajta, példáján és munkáján méregetjük, meddig terjedhet — hasznosan — e „közügyiség“-program hatóereje, s hol válik „hatásköri túllépéssé“. Mert a közügyi szenvedély, ha irodalomba ültetik át, nem kerülhet szembe az irodalom igazságaival, ahogy az irodalomtörténész, ha csakugyan korában él, s nem akarja szellemi meddősegre ítélni önmagát, kénytelen vállalni munkája „közügyi“ részét is. Az alábbi vázlat „közügyiség“ és irodalomtörténet együtt-jelentkezésének egyetlen kérdésére összpontosít, egy könyvbírálat szükségyszerű vázlatosságával és valószínű árnyalathiányával.

Balogh Edgár „közügyisége“ egy többé-kevésbé világosan körvonalazható történelmi és politikai koncepcióból vezethető le. A Román Kommunista Párt vonatkozó dokumentumainak teteleivel összhangban, a szocialista nemzet kialakulási folyamatával párhuzamos jelenségeként tételezi fel a szocialista nemzetiség kialakulását, a „nemzeti“ kategóriájának új minőségével együtt jár szerinte a „nemzetiség“ magasabb minőségi fokra emelkedése. Mint a romániai magyar nemzetiség „közügyeinek“ vállalója, ennek a nemzetiségalakulásnak a kérdéseire érzékeny, ennek az eszmeiségét igyekszik megfogalmazni. Idevágó kísérletei túlnyomó részben a művelődési élet körén belül maradnak, hiszen a szocialista nemzetiség, amely a társadalmi rétegződés szintjén egy nála tágabb kategóriába, a szocialista Románia társadalmi struktúrájába épül be, elsősorban nyelvi és művelődési sajátságaiban tekinthető viszonylag külön egységnek, entitásnak. Az „előéletében“ elsősorban politikus és politikai közíró Balogh Edgár figyelme ezért fordult éppen az utóbbi másfél évtizedben fokozottan az irodalom és a művelődési élet kérdései felé, itt találva meg az új minőségű nemzetiségi öntudat és önismeret kiépítésének leghathatósabb eszközeit. Az az irodalomtörténeti és -bírói álruha tehát, amelyről bevezetőben szoltam, nem önkényes áttállás egy, a közírótól eleve idegen vagy számára másodlagos munkakörre, hanem egy történelmi realitás felismeréséből levezethető feladatvállalás.

Szocialista nemzetnek és nemzetiségnek ez a dialektikus egységben történő értelmezése szintén nem öletszerű újdonság Balogh Edgár munkásságában; szerves folytatása annak a kisebbségi humanumhirdetésnek és kelet-európai nemzetköziség-gondolatnak, amelyet — Ady és József Attila tanítványaként — a két világháború közötti időszakban, a proletár nemzetköziség sajátos hazai változataként, az antifasiszta népfronti összefogás szellemében vallott és szolgált.

E nemzetiségi öntudat alakításának szándéka vezeti Balogh Edgárt értékelő útjain az irodalmi múlt és a közelmúlt vidékeire, hogy feltárja azokat a hagyományokat, melyek haladó voltukkal, a mondott nemzetköziség irányába

mutató eszmeiségükkel a szocialista nemzetiségi kultúra és irodalom szerves folyamatoságát lehetővé tesszik. Természetes, hogy a nemzetiség és a nemzetiségi kultúra új arcvonásainak megrajzolása lehetetlen csupán a fentebb vázolt történelmi elvontság alapján; Balogh Edgár közírásában a történelmi helyzetfelismerés programmá, időszerűsíthető fogalmakká konkretizálódik. Részletes kifejtés helyett itt csak a fogalmak jelszószerű bemutatására vállalkozom, úgy, ahogy — gyakran éppily sommásan — Balogh Edgár cikkeiből „közismerősek”. Ilyen a „népiség” fogalma; Balogh Edgár irodalmunk népi és plebejus hagyományait, az e hagyományokat folytató alkotókat és műveket tekinti a nemzetiségi öntudat elsődleges forrásának. E fogalomból levezetett ellentétpár a „gyökeresség” és az „elidegenült sznobság”, amelyek közül az első (sajnos, könnyen mitizálható és nemegyszer mitizált) fogalom e közírói szótárban nemcsak a hazai és népi kultúrhangományokban gyökerezést jelentené, hanem a hazai társadalmi problémákhoz kapcsolódást is, olyan emberi-művészi állásfoglalást tehát, amely megérdemelne egy racionálisabb megnevezést. Végül e fogalmak a „népszolgálat” erkölcsi eszményében érnek a gyakorlatig; irodalmi és kulturális jelenségek akkor kapják meg a pozitív erkölcsi minősítést, ha valamilyen formában e nemzetiségi öntudat kimunkálását, a népelet jelenével és múltjával a kapcsolat tudatosítását, a „népiség” hagyományfolytonosságát szolgálják.

Igy, elvontan, ezek az elvek rokonszenvesek. Különösen, hogy Balogh Edgár cikkeiben egy tételesen is meghirdetett antidogmatizmussal társulnak; nemegyszer a hagyományok illetén értelmezése vezeti el Balogh Edgárt olyan újraértelmezésekhez, melyek korábbi szűkkeblű vélekedéseket utasítanak el, újmas beidegződésektől szabadították meg irodalomszemléletünket. Igazán értékelhető azonban csakis mindenkorai szövegösszefüggésükben válhatnak; Balogh Edgár nem elméletíró, s a fenti fogalmak, kategóriák definícióját írásaiban hiába keresük (legfeljebb alkalmi meghatározásokra bukkanunk bennük); jelentésüket funkciójukból kell kihüvelyeznie a kritikusnak. Ez a cikk a közíró Balogh Edgár elemző kritikájára nem vállalkozik; csak futólag jegyzem meg, hogy e kontextusbeli funkció néha leszűkített jelentésekről, a „dogma ellen dogma” le nem küzdött kísértéseiről árulkodik; a népiséggel merev alkalmazása kizárólagosságokhoz, irodalmi folyamatok meg nem értéséhez vezet, s olyan jelenségek figyelmen kívül hagyásához, mint amilyen éppen a korszakunkban rohamléptű urbanizáció hatása arra a „népeletre”, melyet Balogh Edgár (s nyomában még nem egy tollforgatónk) a nemzetiségi kultúra elsődleges alapjának tekint. A fogalmak konkretizálása tehát gyakran szűkíti eredendő erkölcsi távlatukat — de mondom, ez külön vita és elemzés tárgya lehetne, az alábbiakban én csak ennek a közírói gyakorlatnak az irodalomtörténeti és kritikai kihatásával foglalkozom.

Nem céлом itt Balogh Edgár könyvének (*Mesterek és kortársak*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974) valamennyi irodalomtörténeti megállapítását, részlet-eredményét és —hibáját mérlegre tenni. Vitathatatlan például a közíró Balogh Edgár figyelem- és gondolatébresztő szerepe, amikor — a mondott antidogmatizmus jegyében — az árnyaltabb Tamási-értékeléshez keres megszívlelendő szempontokat, vagy Ady Léda-verseiről hártítja el a dekadencia egyoldalú vádját. Nemkülönben a közírói-kritikus fogékonyságáról vallanak Móricz Zsigmond, Asztalos István, Nagy István egy-egy könyvről szóló egykorú cikkei; szépek és forrásértékűek emlékirat jellegű esszéi Móriczról, Fábryról, Gaál Gáborról, Józsa Béláról, Salamon Ernőről. E kétségtelen erények mellett azonban felveti néhány általános módszerbeli (s ezzel együtt szemléleti) problémákat a fentebb jelzett „közügyi” beállítódásnak; a továbbiakban álljunk meg ezeknél. Első közöttük, hogy Balogh Edgár mindig a „nemzetiségi közügy” összefüggésében és gyakorlati szolgálatának szándékától vezetve választja ki és tárgyalja témáit. Számára csak a legkritikább esetben munkára ajzó egy elvi kérdés megoldatlansága; az irodalomtörténet csak hosszú távon hasznosítható „alapkutatásai” idegenek tőle. Az irodalmi múltban az „itt és most” értékesíthető, saját mai szándékainak elvi igazolását keresi, nem a korabeli összefüggéseket (ezért is tartom áruhás publicisztikának tanulmányait); nem az egykori művészt, hanem a mai példaképet. Ez a példakép-keresés teszi irodalomtörténészként *voluntaristává*; a példaképek egyértelműségének igénye olyasmit is kiolvasat vele a múltak könyvéből, ami abban — ha szövegösszefüggéseit nézzük — másképp íródott. Nem mintha „hamisítana”; egyszerűen az arányok megválasztásával, az anyagrendezés hangsúlyai-val sugall sematikusnak aktualizálható véleményt.

Példaként említeném Benedek Elek-tanulmányát. Paradox képlet: ez a tanulmány a Benedek Elek-életmű egészének felmérésében úttörő szerepet játszott; Balogh Edgár emelte ki „Elek apót” az őszszakállú mesemondó szerepéből, s a

századforduló közéleti harcosára, a szépíróra és szerkesztőre irányította az irodalomtörténeti közfigyelmet. Az így megrajzolt Benedek Elek-kép azonban, érzésem szerint, nagyon sok idealizált vonást tartalmaz. Ennek az idealizálásnak a forrása az a kétségtelen kivételes erkölcsi szerep, amely Benedek Eleknek a romániai magyar irodalom indulásakor jutott, a „székely írók“ nesztoraként néplap- és gyermekújság-szerkesztőként, a szülőföldhöz és az anyanyelvhez való hűség eleven példázataként. Ezeket az erkölcsi értékeket semki sem vitatja el Benedek Elektől; a publicisztikailag kiaknázható példakép azonban, az irodalomtörténeti elemzés tárgyaként szükségképpen módosul — vagy ha nem, torzul. Benedek Elek írói rangjának megemlése ilyen torzítás —, mert ha a publicista és szerkesztő Benedek Elek erkölcsi értelemben lehet is példa a ma számára, a századvég esztétikai konzervativizmusát sok tekintetben képviselő szépíró igazán nem. Ugyanígy az árnyaltság látszatában elsikkad Benedek Elek politikai elveinek igazi kritikája; Balogh Edgár értékelésének alapja az író subjektív becsületessége, jószándéka, amellyel Apponyi agrárius frakcióját támogatta — dehát a subjektív jószándék legfeljebb a tettek megértéséhez lehet kulcs, nem megítélésükhöz.

Hogy ebbe a voluntarizmusba nemcsak a példakép egyértelműségének igénye játszik bele, hanem a közírő szűkített fogalmai is, azt a szöveg apró — de jellemző — szembeállításai árulják el. A gyermekíró Benedek Elek érdemének tekinteti, hogy „a kozmopolita zagyvasságokat hazafi szépséggel cseréli fel“. Ami nyilvánvalóan annak a népi—urbánus szembeállításnak a visszavetítése 1885-re, amelynek jogosultságát *ma* Balogh Edgár is tagadja, de amelyet ő maga is nemegyszer kreált. Mert hagyjuk most figyelmen kívül az ellentétpár tendenciózusságát, azt, hogy „kozmpolita“ és „zagyvasság“ szinonimává válik, akárcsak a „hazafi“ és „szépség“, s maradjunk csak annál, hogy ennek értékmérő volta azon múlik: a) milyen és mennyire *korszzerű* az a hazafiság, melyet Benedek Elek képvisel; b) valóban az-e az 1885-ös korigény, hogy a kozmopolitizmus ellenében hazafisággal vétezzék fel a századvég serdülő magyarjait? Akkor, amikor még két évtizeddel később is a Szabolcska Mihályok „hazafi szépségeit“ állította szembe az iskolákban is érvényesülő nemzetpedagógia Ady „kozmpolita zagyvasságaival“? Egyenesen illetlennek tartanám az Ady-értő Balogh Edgárral szemben bizonygatni, hogy a századforduló és a századelő magyar irodalmának egyik fontos tartalma éppen a *haza és hazafiság* fogalmának új, haladó értelmezése — ennek az új patriotizmusnak a közvetlen előzménye azonban szerintem nem a Benedek Elek-féle „hazafi szépség“ (ez relatív becsületességével legfeljebb járulékosan belejátszott), hanem éppen az a „kozmpolitizmus“, amely Reviczkytól kezdve Bródy Sándor nemzedékén át a nyugatoskig a korszak nacionalizmusától elszakadni segítette az új magyar irodalmat. S magának Adynak a Balogh Edgártól nemegyszer idézett „föf-földdobott kő“ morálja is elképzelhetetlen a nélkül a korábbi gesztus nélkül, amellyel a *Lótuszban* kijelenti: „A mi hazánk ez sohasem volt“; a hazában való idegenség élménye s az erre vállalt rándító „világpolgár“-dac a haza-fogalom új tartalmának kialakításához vezető kikerülhetetlen állomás volt akkor. Az eszme — ellentétben a költővel — nem születik, hanem lesz, s a „hazafi szépség“ is csak korabeli eszmetörténeti sorba állítva értékelhető reálisan, mert csak így mutatható ki valóságos, korára ható tartalma, ideológiai értéke.

Készséggel aláírom, hogy ezeket a korabeli társadalmi és történelmi kontextusból adódó ideológiai tartalmakat a mű — jelen esetben Benedek Elek meseírása — a mi korunkra jobbra elveszti, illetve a mai olvasó „szövegközpontúan“, a korabeli járulékos jelentések *nélkül* olvassa, olvashatja. Benedek Elek népességét nyugodtan zászlajára írhatja a publicista, saját korának esetleg létező kozmopolitizmusa ellen érvelve vele, de ez az érv nem Benedek Elek korával, hanem a cikkíró jelenével szembesíti az író és a művet, nem lehet tehát *történeti* értékelés alapja, ahogy ezt a kozmopolitizmus elleni vitát sem lehet mindenestül Benedek Elek korára átvinni.

Éppilyen egyoldalú, ahogy Benedek Eleket szintézisteremtőnek teszi meg a „kozmpolita városiaszkodók“ és a „falusias népieskedők“ között, mint aki egyaránt szembefordult a „feudális maradisággal“ és a „kapitalista sznobizmussal“, s így képviselte „azt az irodalmi fővonalat, mely egy paraszti elmaradottságából városiasodó ország valódi tükrözését kívánta meg, s a századvég bonyolult útvesztőjén át Ady Endréék felvonulását készítette elő“. Benedek Elek mint Adyt előkészítő fővonala a századvég irodalmi fejlődésének — ehhez, azt hiszem, már a középiskolás tananyag ismerője számára sem kell kommentár. A voluntarizmus végletes arányvesztésének példája ez, akárcsak az a mód, ahogyan Kiss Józsefet Benedek Elekkel szembeállítja: „Lehet, hogy Kiss József irodalmi csoportja A Hét körül feltűnőbb és mozgékonyabb irodalmi hatást gyakorolt a századforduló

magyar szellemi életére, viszont csak Pesten. Szélességében nem hatott, a vidék forró kérdései hidegen hagyták. Jellemző, hogy A Hét bundás jövevénynek gúnyolja Benedek Eleket, akinek népies hazafiságát félreértette, viszont mi köze is lehetett volna Benedek Eleknek A Héthez, amely első oldalon hozta Weiss Berthold fényképét, s egy oldalt szentelt éppen e »mandátumvigéc«
vezetőkének.“ Hogy egy szellemi élet megújulása nem „országosan“ kezdődik, azt, gondolom, nem kell külön bizonyítanom. A perdöntő nem ez, hanem hogy idővel meddig terjedt az a szellemi hatás, melyet A Hét kezdeményezett. Nem szólva arról, hogy kettejük — Benedek Elek és Kiss József — közéleti erkölcsének szembeállítása már-már mosolyt fakaszt, hiszen nagyon jól tudjuk (Balogh Edgár is), hogy nem egy jellem rokon- vagy ellenszenves volta dönti el, mennyire képviselte egy adott korban a történelmi haladást. Az ilyen „argumentum ad hominem“ nagyon hatá-
sos lehet egy publicisztikai vitában, de az irodalomtörténész módszertárából kire-
kesztendő.

Eppó a mondott szembeállítás „irodalomtörténeti“ vetülete Ady-nak és a századelő „doktrínérjeinek“, a polgári radikalizmusnak az elválasztása azon az alapon, hogy Ady „menten konfliktusba került mindnyájukkal, amint a népi irányvonalról letértek“. Önmagában ez a „népi irányvonal“ is ködösítés, mert Ady, ha mindenáron skatulyázni akarunk, a polgári demokratikus forradalom nemzeti igényét és „irányvonalát“ képviselte, s ma már legalábbis kockázatos „népi“ és „nemzeti“ közé egyenlőségjelet tenni. A társadalomátalakításnak ezt a „nemzeti“ igényét, amellyel Ady a korabeli szociáldemokrácia taktikai elképze-
léseit is meghaladta, először (1904-ben) éppen a polgári radikalizmus fogalmazta meg, akárcsak azt a nemzetiségpolitikai elvet, amelynek közvetlen költői lecsapódása a *Magyar jakobinus dala*. Nem kisebbíti Ady költői — vagy akár politikusi — nagyságát, ha elismerjük, hogy nem ő találta fel mindazt, amit a korszak ideológiájában a pol-
gári radikalizmus kitermelt; érzük be azzal, hogy ez eszmék asszimilálásával mi-
nőségileg új fokot teremtette újjá a magyar forradalmi lírát is a Dózsa-versek-
ben, *A Hadak Útjában*, kurucos költeményeiben. (Ennek elemzése messzire ve-
zetne; itt csak annyit jegyeznek meg, hogy ez az új minőség nem egyszerűen új politikai eszmék költői meghirdetését, propagálását jelenti, hanem — ellentét-
ben azzal a moralizáló szemlélettel, amely elsősorban azt kérdezi egy verstől: mire használható „közügyileg“ — új esztétikai minőségek létrehozását.)

De ugyanez felbukkan a József Attilát a „polgári dekadenciával“ és „a szép-
ség szalonjaival“ szembeállító passzusokban is; — a költő viszonya utolsó élet-
periódusában a *Szép Szóval* és annak polgári humanista körével sokrétűbb an-
nál, semhogy ilyen ellentéző fordulatokkal bemutatható lenne.

Nem céloim vitatkozni Balogh Edgár olyan összehasonlító sugalmazásaival, amelyek nagy költőnk népi hagyománykincsre visszavezethető műveire, értékeire figyelmeztetnek. De itt is vigyázzunk mindig a hangsúlyokra. A két mondat kö-
zött — József Attila a folklórtól is tanult; József Attila is a folklórtól tanult —
csak az is szórendi helyében van a különbség; mégis az első igaz, a másik ha-
mis. Irodalomtörténész ilyen szórendcseréket nem engedhet meg magának.

A konklúzió? Számomra nem vitás: a „közügyiség“ diktálta voluntariz-
mus, amellyel Balogh Edgár sokszor programjának képeré és hasonlatosságára festi
át az irodalomtörténeti múltat, nem egyszerűen a közíró tévedése egy számára ne-
hezebb terepen, melyet ment a közügyi szándék kétségtelen tisztasága. Az iroda-
lomtörténeti érvelés mesterkéltége a közügyi mondanivaló hitelét is sérti, ha egy-
szer a szerző e mondanivalókat irodalomtörténeti szövegre bízta. De függetlenül
ettől, meggyőződésem, hogy irodalmi közéletünket is jobban szolgálja egy olyan
irodalomszemlélet, amely a „népiség“, „nemzeti“, „kozmpolita“, „gyökeresség“ stb.
fogalmait nem időtlen — s éppen ezért mitizálható — absztrakcióként szemléli,
hanem mindenkori történelmi jelentéseit tisztázza, hogy így a múltból ne csak
a példaszerűt, hanem a csakugyan folytathatót keressük, találjuk meg. Az *öntudat*,
az *önismeret* — mint utótagjuk is jelzi — a ráció termékei; fogalomtisztázás,
múltunkra józanul pillantó elemző értelem és definíció tudományosság nélkül
nem alakítható ki. Hogy Balogh Edgár kedvelt fordulatával éljek: álláspontjaink
között nincs kizáró ellentét. Eppen csak szeretném, ha irodalomtörténetírásunk a
ráció s a korszerű tudományosság eszközével végezné azt a „népszolgálatot“, ame-
lyet Balogh Edgár igényel.